

RECENSION

Agneta Franssén: Omsorg i tanke och handling. En studie av kvinnors arbete i vården. Lund Studies in Social Welfare XVI. Lund: Arkiv förlag, 1997.

Egentligen låter titeln på denna avhandling både lite tråkigare och lite tjugigare än vad den är. Det handlar visserligen om omsorg men framförallt i tanke; när det gäller handlandet är det lite si och så med omsorgen. Från början var det fråga om en studie av kvinnors arbetsvillkor och handlingsutrymme i vårdarbete rent allmänt, men efter hand kom ”diskrepansen mellan kvinnornas tankar och faktiska handlande” att bli det centrala temat.

Empriskt bygger avhandlingen på fallstudier av två olika vårdavdelningar: dels en sjukhemsavdelning vid ett lokalt sjukhem och dels en medicinavdelning vid ett länsdelssjukhus. Bägge fallstudierna inleddes med en deltagande observation som följdes av intervjuer med sammanlagt 34 kvinnor i olika befattningar (vårdbiträden, undersköterskor och sjuksköterskor). Varje kvinna intervjuades vid två tillfällen. Den deltagande observationen omfattade omkring 5 veckor på varje vårdavdelning.

Agneta Franssén för en lång och intressant diskussion omkring förutsättningar för deltagande observation och tar upp många viktiga frågor om förhållandet mellan deltagande och dokumentation, forskarrollen etc. Detta är en ovanligt detaljerad och genomtänkt redogörelse för hur en deltagande observation kan fungera i Sverige idag. Och det är helt klart att den deltagande observationen varit av avgörande betydelse för diskussionen i avhandlingen. Avhandlingens frågeställning är helt och hållet ett resultat av skillnaden mellan de resultat som Franssén noterade under de deltagande observationerna och vad som framkom vid intervjuerna, vilket också påpekas i avhandlingens metoddiskussion. ”Centralt i mina iakttagelser var att kvinnorna i det faktiska handlandet drog sig undan kontakten med patienterna till förmån för instrumentellt orienterade arbetsuppgifter och kontakterna med varandra. I samtalen framgick emellertid att deras tankar och värderingar var fyllda med omsorg om patienten. De efterföljande intervjuerna stärkte intrycket att kvinnorna var patientorienterade”. Franssén noterar sammanfattningsvis att personalen tycks prata mycket mer om än med patienterna.

Agneta Fransséns beskrivning av sina resultat från de deltagande observationerna är detaljerade och nyanserade. Hon är ytterst medveten om att hennes resultat kan uppfattas som en kritik av personalen. Men hon lyckas göra sin beskrivning trovär-

dig. Hon poängterar upprepade gånger att personalen är vänligt inställd till patienterna och att de ofta tänker på deras bästa. Ändå tycks de i sitt dagliga arbete undvika att konfronteras med patienterna och dra sig undan alltför direkta kontakter. Personalen orienterar sig mot och prioriterar synliga och rutiniserade arbetsuppgifter och tyr sig till varandra. Hennes bedömning är att det faktiskt skulle finnas ett betydligt större utrymme till direkta personliga kontakter, men att dessa tillfällen inte tas till vara. Och detta beteende återfanns på båda avdelningarna. Kontrasten var stor mot det som kom fram i intervjuerna. I stort sett alla intervjuade menade att det viktigaste i arbetet var att skapa närhet till patienterna, att lyssna på dem och visa dem omtanke. Däremot ansågs olika rutinuppgifter som mindre väsentliga.

I stort sett tycker jag att Franssén har lyckats göra denna beskrivning av situationen och problemställningen trovärdig. Det var nog så här. Även om beskrivningen från medicinavdelningen enligt min mening är mindre övertygande tycks den övergripande bilden vara rimlig. Man kan i och för sig också fråga sig om situationen har förändrats under senare år med nedskärningar i personal. Undersökningen gjordes alldeles i början av nittiotalet.

Utifrån den beskrivna problemställningen, det vill säga upptäckten av diskrepansen mellan tanke och handling, ställer sig Agneta Franssén två uppgifter: dels vill hon försöka förklara hur det kan vara på detta vis och dels försöker hon relatera detta sakernas tillstånd till den övergripande diskussionen om omsorgsrationalitet. Enligt min mening lyckas hon mycket bra med den första uppgiften men mindre väl med den andra. Jag ska diskutera detta i tur och ordning. Som helhet tycker jag dock att det är en fascinerande och spännande avhandling som bjuder på åtskilliga överraskningar.

Förklaringen till bristen på omsorgsorienterat handlande försöker Agneta Franssén finna i huvudsakligen tre förhållanden: den kollegiala orienteringen, kompetens- och maktskillnader mellan olika personalgrupper samt i familjeorienteringen.

Grupparbetet skapar ett beroende inom gruppen. Franssén menar att det fanns ett starkt grupptryck som ledde till prioriteringar av rutiniserade arbetsuppgifter, som kanske delvis hade att göra med behovet av att kontrollera vad de andra i gruppen gjorde. I grupparbetet hade det utbildats ett normsystem, som gav lite utrymme för individuella initiativ när det gällde kontakter med patienterna. Detta förstärktes av samordningskraven mellan olika arbetsgrupper när det till exempel gällde vem som skulle städa var etc. Det fanns en rädsla för hur arbetskamraterna skulle reagera som kunde leda till handlingar som stred mot patienternas önsningar. ”Av rädsla för att bli uppfattad som osolidarisk inom den egna gruppen vågade kvinnorna inte tillbringa någon längre stund tillsammans med en patient utan

att samtidigt vara sysselsatt med specifika och synliga uppgifter”.

Agneta Franssén för också en intressant diskussion om hur professionaliseringssträvanden bland sjuksköterskor och skillnader i makt och status mellan olika personalgrupper på de två studerade vårdavdelningarna leder till att det praktiska omsorgsarbetet kommer i skymundan. Det administrativa arbetet prioriteras av alla som har möjlighet till det, vilket leder till en distansering från patienterna. I denna analys finns dock ett frågetecken i relation till hela den övergripande frågeställningen. I Fransséns analys finns en antydning om att det administrativa arbetet med nödvändighet är överflödigt och skulle kunna undvaras eller åtminstone minskas. Men detta har hon inte undersökt och det skulle hon knappast heller kunnat göra med hjälp av den deltagande observationen. Och denna möjliga bias finns också i själva betoningen av problemet med den bristande omsorgen. Vad är viktigast: att patienterna blir snabbt friska och kommer ut från sjukhuset eller att de får mycket omtanke och medkänsla medan de är på sjukhuset? Denna snedvridning i problemställningen tror jag man kan härleda från ett i avhandlingen underliggande perspektiv av omsorgsrationalitet, som författaren aldrig riktigt klargör.

Det tredje förhållande som ses som ett hinder för omsorg i handling är familjeorienteringen. Detta är mindre överraskande, men analyseras även på ett intressant sätt genom resultat från intervjuerna. Familjeorienteringen sätter gränser både för det personliga engagemanget och den fysiska orken i yrkeslivet. Franssén analyserar också hur såväl heltids- som deltidsarbete på olika sätt hindrar ett personligt engagemang.

I avhandlingens inledning sägs att ett delsyfte har varit att begreppsligt och teoretiskt bidra till diskussionen om omsorgsrationalitet. Tanken om omsorgsrationaliteten finns som en bakgrund till diskussionen i hela framställningen. Själva problemformuleringen hade inte varit möjlig utan en underförstådd hänvisning till denna tanke. Samtidigt pekar mycket i analysen på stora svårigheter med postulerandet av en omsorgsrationalitet. Skulle den till exempel, som var fallet tidigare, förutsätta att vårddyrket var ett kall som främst utövades av ensamstående kvinnor utan barn? Agneta Franssén tar upp den teoretiska diskussionen om omsorgsrationalitet på ett flertal ställen i avhandlingen, men hon tar inte något samlat grepp och hennes inställning tycks märkligt ambivalent. Ibland får teorin om omsorgsrationalitet ett visst stöd i det att hon betonar hur den teknisk-ekonomiska och vetenskapliga rationaliteten tagit överhanden på omsorgsrationalitetens bekostnad i en separation mellan planering och utförande av arbetet. På andra ställen är hon mer kritisk till begreppet omsorgsrationalitet och dess användning och hon för i några sammanhang fram begreppet löntagarrationalitet. Personligen skulle jag ha önskat att Agneta Franssén hade gjort denna diskussion tydligare och verkligen försökt utvär-

dera användbarheten av ett begrepp som omsrogsrationalitet och vad det skulle innebära i ett praktiskt arbete. Detta ska dock inte tas som en stark kritik av avhandlingen, utan som en antydning om vad som kan utvecklas vidare. I det stora hela har jag haft stort utbyte av att läsa Agneta Franssens välskrivna och spännande avhandling. Och framförallt analyserna av de inomorganisatoriska hindren för att prata med patienterna och inte bara om dem har jag funnit synnerligen intressanta och väl utförda.

GÖRAN AHRNE
Fakultetsopponent
Sociologiska institutionen
Stockholms universitet

RECENSION

Peter Sohlberg: Mål och mening i samhället. Om funktionalistiska program inom samhällsvetenskapen. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 1997.

Jag började skriva den här avhandlingen om "mål och mening" en gång på grund av en fascination inför frågan om vad det kan innebära att förstå samhället. Detta samhälle som på en och samma gång kan verka så självklart och så mystiskt.

Med ovanstående rader inleder Peter Sohlberg sin doktorsavhandling *Mål och mening i samhället. Om funktionalistiska program inom samhällsvetenskapen*, vilken har som övergripande syfte att "... behandla frågan om funktionell analys som en metodologi inom samhällsvetenskap." (s 11) genom att beskriva några funktionalistiska forskningsprogram och diskutera dess förutsättningar, problem och förtjänster.

Det handlar således vare sig om att diskutera den funktionalistiska skolbildningen i dess helhet, skriva dess idéhistoria, ta ställning till funktionalismen som ontologi eller ställa den i relation till andra skolbildningar. Dessa frågor tangeras naturligtvis av syftet och behandlas därmed med nödvändighet i avhandlingen, men i den mån det sker utgör de mer ett medel för att förstå funktionalismens metodologiska implikationer och eventuella användbarhet än ett mål i sig.

Vad är det då som gör funktionalistisk metodik så intressant att den är värd ämnet för en akademisk avhandling? Har funktionalismen någonting att säga oss idag och kan den användas till något?

Väl medveten om att funktionalismen sedan 1960-talet företrädesvis existerat som objekt för kritik, och att diskussionen kring den och dess metodologi knappast lett till några landvinningar sedan Mertons glansdagar, har Sohlberg gett sig i kast med att ta reda på om funktionalismen trots all kritik kan bidra till samhällsförståelse och forskningsmetodik. Det har han gjort genom ett arbetssätt han själv misstänker att få, i synnerhet kritikerna, har använt sig av: Han har gått tillbaka till källorna för att se vad de som omnämns som funktionalister egentligen skrev. Och resultatet? Ja, det blev, för att använda Sohlbergs eget ord, "frapperande".

I ett första kapitel, *Den designade världen: om den uteblivna revolutionen i samhällsvetenskapen*, ges läsaren en kort och övergripande bakgrund till den funktionalistiska traditionen, dess relevans för modern samhällsvetenskap diskuteras och traditionen sätts in i ett vetenskapshistoriskt sammanhang. Sohlberg argumenterar

för att den revolution som den moderna vetenskapssynen förde med sig inom naturvetenskapen, vilken gjorde att det teleologiska perspektivet förkastades för det mekaniska, aldrig riktigt ägt rum inom samhällsvetenskapen. I den senare har det alltid funnits ett starkt motstånd mot att ge upp tanken om den ”designade och meningsfulla” världen. Genom Newton fick fysiken sin mekanik, genom Darwin fick biologin sin, men inom samhällsvetenskapen har det inte formulerats någon analog mekanism som haft motsvarande genombrott, och som kunnat ge legitimitet i förhållande till ett modernt kausalt perspektiv. Detta har, om man får tro Sohlberg, gjort att kontinuiteten med den äldre teleologiska traditionen därför är starkare inom samhällsvetenskapen än inom naturvetenskapen.

I det efterföljande kapitlet, *Funktionalistisk praktik och funktionalistisk skolbildning*, beskrivs den funktionalistiska skolbildningen som den används och framställs i modern sociologisk teoritradition, och via detta avgränsas funktionalismen som skolbildning. Det senare är enligt Sohlberg lättare sagt än gjort, och hans diskussion mynnar ut i två mot varandra stående tolkningar av funktionalismen:

Den ena tolkningen, som kritikerna vanligen står för, är att det handlar om en ontologisk riktning: om ett postulerande av samhällsordningen och alla sociala fenomenens positiva innehåll och bidrag till systemets upprätthållande. Detta är ett uppenbart teleologiskt antagande i den mån det inte ges rimliga beskrivningar av hur detta sker i samhället. Den andra, vidare tolkningen ... är att funktionalismen primärt handlar om en holistisk analysform och inte är ett ontologiskt antagande om alltings sammanhang. Det finns således skäl att i möjligaste mån göra åtskillnad mellan ontologiska och metodologiska antaganden i de funktionalistiska programmen. (46 f)

Han menar vidare att resonemang med funktionalistisk touch är betydligt vanligare i samhällsteorin än vad man kan tro. Han belägger detta med exempel hämtade från verk av Bourdieu, Gouldner, Foucault och Levi-Strauss, och avslutar kapitlet med en kort genomgång av den kritik funktionalistiskt färgade teser har fått utstå genom åren.

Därefter övergår Sohlberg till det tredje kapitlet, vilket kort och gott fått rubriken *Funktionalistiska programskrifter: En avgränsning*. Med programskrifter avses explicita

... systematiska metodologiska program som formulerats av antropologer och sociologer med en uttalad avsikt att tydliggöra funktionell analys som en empirisk forskningsinriktning. (s 55)

De krav han ställer på dessa är att de skall inkludera ontologiska antaganden om den sociala världen (1), teoretiska perspektiv med en begreppsapparat (2) och metodologiska principer om hur forskning skall bedrivas (3).

Därefter väljs Bronislaw Malinowski, A.R. Radcliffe-Brown, Marion Levy och Robert K. Merton ut för programdiskussionen, och det med hänvisning till att de-

ras arbeten har en stark fältarbetsanknytning och utgör de mest systematiska som formulerats inom traditionen. Här hade jag gärna sett att Sohlberg behandlat frågan: "Finns det några andra teoretiker som skulle ha kunnat komma i fråga, men har valts bort?". Detta sker tyvärr inte, så när som på en diskussion kring varför Talcott Parsons inte behandlas. Sohlberg menar att skälen till Parsons frånvaro är två: Dels uppfyller han inte urvalskriterierna eftersom han inte utarbetat några metodologiska principer, dels har han dominerat den funktionalistiska skolbildningen, och i synnerhet synen på denna, så kraftigt att andra tänkare i denna tradition har kommit i skymundan och negligerats. Sohlberg vill nu framhäva dessa, vilket utgör ett av skälen till att han i de fyra påföljande kapitlen har valt att göra en mycket utförlig redogörelse av de utvalda tänkarnas funktionalistiska teorier. Han vill så att säga "visa upp" dessa program för en sociologisk publik som inte ägnat dem den uppmärksamhet de möjligen förtjänar – något han också lyckas bra med.

Huvudskälet till den omfattande redogörelsen är dock att Sohlberg inte säger sig acceptera den fragmentering han menar har kännetecknat diskussionerna kring den funktionalistiska traditionen. Han menar att "... programmen är tänkta som helheter och jag försöker också visa *hur* de kan tolkas som sådana helheter." (s 13). Detta sker genom att han redogör för Malinowskis, Radcliff-Browns, Levys och Mertons forskningsprogram med avseende på de tre urvalskriterier som ovan nämnts, och med ett fokus på programspecifika analysbegrepp såsom funktion och dysfunktion, struktur och system, kultur och rekvisit. Denna del av avhandlingen sträcker sig över hundratalet sidor och är minst sagt detaljerat och grundligt genomförd.

Efter programredogörelserna för Sohlberg i ett åttonde och avslutande kapitel, *Det mållösa samhället*, en diskussion baserad på de föregående kapitlen. Kapitlet inleds med att Sohlberg konstaterar följande:

Funktionalismen som sociologisk skolbildning är långt mer vag och vankelmodig än vad kritiken ger sken av. [...] Den funktionella analysen ses som en aspekt av samhällsanalysen som är nödvändig men som också måste kompletteras med en strukturell och institutionell beskrivning (s 231).

Han vill därmed redan från början göra klart för läsaren att han är kritisk till hur funktionalismen har behandlats, samtidigt som han vill betona den styrka han tycker sig kunna se i den funktionalistiska metodens *systematik* och att skolbildningen, i den mån man nu kan tala om en sådan, på ett ovanligt givande sätt har bidragit till begreppsliggörandet och förståelse av *kontexten* inom de samhällsvetenskapliga disciplinerna. Detta värderar han själv som sina viktigaste slutsatser och skriver följande:

Den antropologiska och sociologiska funktionalismen är framförallt kritisk mot en fragmenterad och sammanhangslös samhällsuppfattning [s 233]. Något som framgång med stor tydlighet vid genomgången av de funktionalistiska programmen är att de är utpräglat kontextuella. Att analysera är inte frågan om att bryta ned i sina beståndsdelar utan att sätta in ett teoretiskt sammanhang. Funktionerna konstrueras alltid i förhållande till ett bestämt systemsammanhang ... (s 248)

Han går därefter till angrepp – om en så behärskad och empiriskt underbyggd framställning som Sohlbergs ska benämnas med detta ord – mot några av de teser funktionalismen har fått klä skott för. Det handlar om att funktionalismen skulle hävda att det finns någon form av mekanism som per automatik upprätthåller social jämvikt (vilket det enligt Sohlberg inte finns stöd för i källorna), att den i grunden är normativ (vilket Sohlberg förnekar och menar att kritikerna har förväxlat det *ordnade* samhället med det *goda*) och att funktionella resonemang inte kan användas för att förklara social förändring. Kring det sistnämnda förs en i mitt tycke mycket givande diskussion där Sohlberg nyktert konstaterar att funktionalister förvisso har haft en tämligen ensidig inriktning mot ordningsskapande funktioner, men att det finns ett

... ofruktbart motsatsställande mellan social ordning och social förändring. Det finns inget som säger att principen, mekanismen eller teorin för social förändring skall se annorlunda ut än principen, mekanismen eller teorin för social stabilitet. [Och som] ... Radcliffe-Brown och Merton påpekar är det ofta ett bristande uppfyllande av villkoren för social stabilitet som leder till förändring (s 267).

Eftersom Sohlberg ägnar frågor som dessa ganska stort utrymme hade jag önskat mig fler (explicita) referenser till ”feltolkningar”, men i övrigt är det svårt att finna några problem i det Sohlberg skriver. Hans avhandling är i mitt tycke, såväl vad gäller redogörelserna som de slutsatser han drar, mycket rimlig och trovärdig. Detta beror självfallet på att han genom sin grundliga genomgång av de ovan nämnda tänkarnas forskningsprogram har omfattande empiriska belägg för vad han skriver, men även för att han rakt igenom avhandlingen intar en mycket kritisk och ifrågasättande hållning. För funktionalismen *har* många brister som kritiker gör rätt i att angripa, men Sohlberg menar och visar tydligt att detta har skett på ett sätt som har skapat en skev bild av traditionen. Detta är en av avhandlingens starkare sidor, varför det finns skäl att hoppas att Sohlbergs avhandling blir läst och därigenom kan bidra till att avliva felaktiga föreställningar om funktionalister och funktionella resonemang.

På sin något tungrodda akademiska prosa förmår Sohlberg också plocka fram och visa upp de förtjänster som gör funktionsanalyser av ovanstående snitt *användbara* för sociologisk forskning och teoribildning, även om jag skulle önskat att denna del fått en avsevärt större plats i avhandlingen. De brister jag tycker mig kunna

finna kan huvudsakligen återföras på att den beskrivande delen tar för stor plats i förhållande till den analytiska, och att den senare i allt för hög grad handlar om vad som *varit*, istället för att undersöka vad vi kan ha för principiell och *konkret* nytta av funktionell metodik i *sam- och framtiden*. Det är inte utan att man under läsningens gång då och då frågar sig dels vad det är Sohlberg egentligen *vill göra* med de forskningsprogram han tycks behärska så bra, dels på vilket sätt funktionsanalysen egentligen är intressant, det vill säga vad den har tillfört samhällsförståelsen och forskarnas verktygslåda som andra traditioner inte har gjort? Tillsammans med den närapå totala frånvaron av sammanfattningar gör detta dessutom att texten ställer höga krav på en läsare som vill ha ut *essensen* av den och använda den som verktyg i forskningen.

OSKAR ENGDAHL
Forskarstuderande,
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

RECENSION

Mohammad Fazlhashemi & Stephen Fruitman (red): Medborgarskap – Reflektioner kring ett problematiskt europeiskt begrepp. Stockholm: SNS Förlag, 1997.

Boken *Medborgarskap – Reflektioner kring ett problematiskt europeiskt begrepp* är ytterligare ett bidrag i antologiform till den numera omfattande diskussionen om medborgarskap. Boken består av sju essäer och ger vid en första genomläsning ett splittrat intryck. Man får som läsare bland annat ta del av diskussioner om medborgarskapsbegreppets idéhistoria från antiken och fram till den franska revolutionen, iranska intellektuellas syn på den iranska staten under sent 1800-tal och massmediernas utveckling under de senaste fem hundra åren m m. Boken är, som framgår, splittrad både vad gäller ämne och tidsepok. Men vid en närmare genomläsning och eftertanke uppträder en viss gemensam linje mellan merparten av de olika bidragen. De grupperar sig i förhållande till varandra och i förhållande till antologins titel, även om något bidrag faller utanför. Jag kommer i den följande recensionen att kort diskutera dessa teman och hur de skiljer sig åt. Jag avhåller mig därmed från att gå in på hur enskilda författare har resonerat eller argumenterat i sina respektive texter, istället kommer jag att ge en mer övergripande bild av boken och bokens innehåll. Jag avslutar recensionen med att lyfta fram vad jag anser vara det problematiska med ovan nämnda teman i förhållande till bokens ansats och titel.

Innan jag fortsätter recensionen vill jag ge ett par mer allmänna kommentarer om boken. För det första innehåller den intressanta disciplinära skillnader avseende sättet att angripa och resonera om sociala processer i allmänhet och medborgarskapsbegreppet i synnerhet. Ett tecken på detta är exempelvis hur de idéhistoriska bidragen till antologin tar sin utgångspunkt i enskilda personers levnadsbanor för att belysa större processer. Detta skiljer sig markant från det sociologiska angreppssättet som lyfter fram en historisk process för att se en nutida problematik. I dessa disciplinära skillnader finns kanske bakgrunden till recensentens kritiska kommentarer till enstaka bidrag. Som en andra allmän kommentar måste jag tyvärr anmärka på boken för att den ger ett delvis hafsigt intryck. Boken innehåller både stavfel och redigeringsfel. Jag saknar även en mer genomtänkt idé angående bokens syfte som presenteras för läsaren i ett inledande kapitel. Jag återkommer till denna kommentar senare.

Ett första tema

Den första essän, "Det västerländska medborgarskapets idéhistoria", är skriven av Michel Wlodarczyk och texten utgör en grund för resterande texter i och med sin idéhistoriska genomgång av medborgarskapsbegreppet. I sin essä redogör Wlodarczyk för medborgarskapets första former i de antika grekiska stadsstaterna. Dåtidsens medborgarskap var exkluderande till sin karaktär och bara ett fåtal samhällsgrupper kom i åtnjutande av medborgarskapets status. Kriteriet för medborgarskap var först och främst baserat på släktskap till någon av de ursprungliga familjerna i staden, men senare kom även förmögenhet att spela en viktig roll. Givetvis var det endast de fria männen som kunde bli medborgare, vilket uteslöt alla kvinnor och slavar. Det romerska riket ett antal hundra år senare bygger vidare på ett liknande system för medborgarskap som det grekiska. Släktskap och familjetillhörighet var fortfarande av oerhörd betydelse för den enskildes status i samhället, men till skillnad från grekerna utvecklade romarna ett differentierat medborgarskap med nya funktioner. Exempelvis löstes ofta interna konflikter inom det romerska riket med att medborgerliga rättigheter gavs till nya grupper för att blidka dem. Samma taktik användes även utåt för att integrera besegrade folkgrupper. De grupper som fick ett dylikt medborgarskap hade dock inte samma privilegier som de med ett fullt medborgarskap, avseende rösträtt, skatter och ämbetsmannauppgifter. Wlodarczyk menar att med dessa två system hade en grund lagts för medborgarskapet som skulle komma att bestå fram till den franska revolutionen, även om kristendomen, feodalismen och de medeltida stadsstaterna givetvis medförde vissa förändringar. När sedan den franska revolutionen inträffade blev den till en vattendelare i medborgarskapets idéhistoria, eftersom revolutionens idéer bröt starkt mot den tidigare synen på den enskildes rättigheter och skyldigheter gentemot överheten och vice versa. Med begrepp som frihet, jämlikhet och broderskap lades ett fundament för medborgerliga rättigheter och skyldigheter som existerar än idag. Medborgarskapet blev universellt och lagstadgat i en författning istället för 'småskaligt, kulturellt monolitiskt, hierarkiskt och diskriminerande...' (Wlodarczyk 1997:13, Wlodarczyk citerar här Riesenberg 1992:xix).

I min läsning av boken bildar Wlodarczyks essä det första temat bland texterna, även om den är en enskild text. Wlodarczyks essä skiljer sig till viss del från resterande texter eftersom han intar ett allmänt idéhistoriskt grepp på diskussionen om medborgarskap. De andra författarna belyser mer en enskild aspekt av medborgarskapets problematik. Denna allmänna ansats tillsammans med att Wlodarczyk skriver en lättfattlig och intressant redogörelse för medborgarskapets uppkomst och dess innehåll, ger en bra start på boken. Ett av de viktigaste bidragen från Wlodarczyks essä är att han betonar samspelet mellan rättigheter och skyldigheter

som medborgarskapets kärna, vilket även är den gängse uppfattningen om medborgarskapets innebörd. Wlodarczyk poängterar att denna kärna skapades redan i den grekiska stadsstaten och att samma samspel mellan rättigheter och skyldigheter lever vidare i dagens moderna medborgarskap, om än i en något förändrad form. Detta är ett viktigt konstaterande då man ger sig in på resterande bidrag i antologin som behandlar mer moderna frågeställningar. Wlodarczyks essä och begreppsparet rättigheter/skyldigheter bildar därmed ett läsverktyg och en röd tråd för hela antologin.

Ett andra tema

I det andra temat återfinns en rad olika bidrag till antologin; "Förbundets folk – Judarna, medborgarskap och Europa" av Stephen Fruitman, "Muslimsk exil och den europeiska medborgarskapsdiskursen..." av Mohammad Fazlhashemi, "Postkolonialt medborgarskap..." av Olof Lönneborg och "De baltiska staterna – mellan nationalism och integration" av Olivier Danjoux. Alla dessa bidrag tar upp diskussionen om medborgarskap som ett problematiskt europeiskt begrepp med ett utifrån-perspektiv. Fruitman skriver om judarnas kamp och strategier för att överleva som en religiös grupp i förhållande till den omgivande icke-judiska kulturen. Han börjar sin historieskrivning när judarna blir ett utvalt folk av Gud och försätter sedan framåt i historien över rabbinernas stora makt och judarnas problematiska relation till europeiska maktherrar. Fazlhashemi diskuterar Irans väg mot ett mer modernt samhälle i ett sent 1800-tal och hur europeiska idéer om demokrati, medborgerliga fri- och rättigheter och rättssäkerhet fick en grund i Iran. Fazlhashemi tecknar två levnadsöden av två debattörer som var centrala figurer i denna process. De två personerna hade helt olika bakgrund och syfte med sin strävan efter medborgerliga rättigheter i Iran; Mirza Malkum Khân ville rent allmänt modernisera och europeisera Iran och Seyyed Jamal al-Dîn ville skapa ett islamskt förbund fritt från Europa. Det som förenade dem var åsikten att Iran måste få en mer liberal författning. Lönneborg lyfter fram ännu en kontinent och hur de europeiska idéerna fick betydelse vid formeringen av en modern stat. Det fall som Lönneborg diskuterar är Tanzania och partiet Tanganyika African Association. Lönneborg väljer liksom Fazlhashemi att teckna ett levnadsöde och en central person för att beskriva relationen mellan Europa och, i det här fallet, Tanzania. Lönneborg beskriver ingående hur Julius Neyer blev skolad i Europa med europeiska ideal och hur dessa kom att påverka Neyerets arbete med att skapa ett afrikanskt parti och en Tanzaniansk medborgarlag som byggde på alla människors lika värde oberoende rastillhörighet. Danjoux förflyttar diskussionen norrut och ett antal decennier framåt i tiden. Han tar upp de baltiska staterna och hur de under 1990-talet är ifärd med att skapa gränser och föreskrifter för sina respektive medborgarskap. Danjoux disku-

terar det problematiska arv som de baltiska staterna har i och med sitt förflutna som självstyrande stater under mellankrigstiden och den tidigare tillhörigheten till Sovjetunionen. Han tar även upp de medborgarlagar som staterna har skapat och hur de drar gränser mot olika minoriteter.

Det gemensamma hos de ovan refererade essäer är att de alla på ett eller annat vis behandlar kampen för medborgerliga fri- och rättigheter inom en framväxande modern nationalstat. I vissa fall förs kampen mot en tidigare kolonialmakt och i andra fall mot en förtryckande majoritet. Essäerna beskriver, i en mycket vid tolkning, hur europeiska ideal om frihet, likhet inför lagen, rättvisa etc. har förts ut utanför Europas gränser och bildat politiska modeller för nya stater. På ett sätt är det därför möjligt att läsa texterna i detta tema som att de tillsammans geografiskt ringar in Europas gränser. Österut formeras gränsen mot Baltikum, söderut mot Afrika och sydost mot Iran och till viss del Israel. Denna europeiska export av politiska ideal är definitivt en intressant aspekt av den europeiska historien. Än mer intressant är givetvis att den är lika aktuell idag i och med skapandet av de baltiska staternas medborgarlagar. Essäerna ger oss följaktligen ingående kunskap om nationalstatliga och medborgarrättsliga processer runt Europa under 1800- och 1900-talen, men tyvärr saknar jag en viss reflexivitet i resonemangen. Jag avser då att essäerna inte förmår fånga och utveckla sina respektive kopplingar till Europa och till ett europeiskt medborgarskap. Jag kommer att diskutera detta mer ingående nedan.

Ett tredje tema

I sin essä "Ett europeiskt dilemma – Gunnar Myrdal och den europeiska unionen" resonerar Carl-Ulrik Schierup om hur man kan dra lärdomar från 1900-talets USA för att förstå dagens processer inom Europa och EUropa. Som titeln antyder tjänar Gunnar Myrdals klassiska analys från 1944, "An American Dilemma" som utgångspunkt för diskussionen. Dilemmat i dåtidens USA var, enligt Myrdal, att det å ena sidan fanns ett gemensamt credo i den amerikanska nationen som bestod av en allmän tilltro till klassiska liberala värderingar som frihet, rättvisa och universella mänskliga rättigheter och å andra sidan en helt annorlunda strukturerad social verklighet. I dåtidens amerikanska 1940-tal var verkligheten, som Schierup uttrycker sig, "präglad av vit överhöghet, rigida rasbarriärer och rasistiska trakasserier. För svarta invånare representerade 1940-talets USA en värld av kulturell stigmatisering, socioekonomisk segregering, diskriminering och politisk uteslutning" (Schierup 1997:99). Den tes Myrdal argumenterade för i sin bok, och i sin senare forskning, var att det amerikanska "negerproblemet" inte utgjorde ett svart problem, utan ett vitt problem eftersom det var grundat i en "vit" samhällsstruktur.

Vid senare undersökningar under ett tidigt 1970-tal noterade Myrdal att utvecklingen i USA inte hade gått framåt, utan snarare bakåt vad gällde att praktiskt genomföra nationens utfästelser om medborgerliga rättigheter. Myrdal hävdade att den vita överklassen motarbetade en dylik utveckling samtidigt som den svarta underklassen misslyckades med att organisera en bred transetnisk politisk rörelse. Enligt Schierup har det Myrdalska dilemmat fortsatt under 1980- och 1990-talen genom att etniska grupper betonar sin kulturella och etniska särart som något fundamentalt annorlunda från andra samhällsgrupper. I dagens USA, menar Schierup, existerar inga breda politiska medborgarrättsrörelser som spränger de etniska gränserna och därmed saknas även den nödvändiga gemensamma plattformen för en kamp mot sociala orättvisor och diskriminering. Dilemmat har lett till en total kollaps.

Den amerikanska erfarenheten med ett minoriteternas kakafoni har likheter med den utveckling som Europa är på väg in i, anser Schierup. Europa upplever idag i mångt och mycket samma problem som USA med en omfattande illegal invandring som väl innanför Europas gränser snabbt övergår till billig arbetskraft. Inom de europeiska storstäderna förekommer även en alltmer omfattande polarisering mellan olika etniska grupper. Sammantaget är det i Europa på väg att bildas en statslös samhällsklass med etnicitet som grund som saknar alla medborgerliga rättigheter. En kontrast till den illegala immigrationen utgör Unionens och Kommissionens arbete med att skapa ett gemensamt europeiskt medborgarskap. Men även inom den europeiska Unionen ser framtiden dystert ut, skriver Schierup, eftersom det medborgarskap som Kommissionen försöker att frammana bygger på idén om en vit etnisk och kulturell gemenskap och klyftan ter sig än mer oöverkomlig genom Schengenavtalet och "Fästning Europa" (Schierup 1997:120). För Schierup är det europeiska försöket till ett gemensamt medborgerligt credo lika misslyckat som det amerikanska, eftersom verkligheten befinner sig så långt från visionen. Den enda möjligheten att undvika ett europeiskt dilemma och kollaps är att, som Schierup uttrycker sig, konstruera ett medborgarskap som bygger på inclusion och inte exclusion och som vilar på nya former av social solidaritet och socialt ansvar.

Schierups essä behandlar, som jag har beskrivit ovan, hur dagens Europa är på väg in i en fas som USA redan har genomlevt. Resonemangen i Schierups essä är mycket intressanta och klart läsvärda, där han med stor pedagogisk skicklighet tar fram ett historiskt exempel för att förklara en nutida social process. Detta är också den avgörande skillnaden mot de övriga essäerna. Schierup startar sitt resonemang, liksom de övriga, med ett exempel utanför Europas geografiska gränser, men han för det tillbaka till Europa och våra ideal om medborgerliga fri- och rättigheter. Schierup vänder därför på resonemanget och håller sig inte endast utanför Europas gränser, vilket i huvudsak var fallet i det andra temat, utan hans ambition är att

problematisera medborgarskap som ett nutida europeiskt begrepp. Schierups essä innehåller följaktligen mycket av det som jag saknade i de resterande essäerna; en reflexivitet och en vidare syn på de sociala processer som studeras. Jag menar därmed att kampen för medborgerliga rättigheter i exempelvis Iran, Tanzania eller någon av de baltiska staterna och hur Europa har påverkat dessa utgör lika mycket en beskrivning av Europa vid den tidpunkten. Detta är den stora svagheten i det andra temat. Författarna ställer aldrig sig själva och sina läsare frågan; vad lär vi oss om ”Medborgarskap - Reflektioner kring ett problematiskt europeiskt begrepp”.

Medborgarskap – reflektioner kring ett problematiskt europeiskt begrepp

Denna recension har genomförts genom att dela in de olika bidragen i antologin i olika teman. Genom de olika klassificeringarna har jag gett uttryck för min syn på bokens innehåll och bokens svagheter. Att det är min läsning av boken som bygger upp recensionen framgår exempelvis av att jag hittills helt har utelämnat bokens sjunde essä från redovisningen. Essän, ”Medborgarskap och medier – från Gutenberg till Bill Gates” författad av Kjell Jonsson, behandlar hur teknologiska innovationer sedan 1500-talet har varit en väsentlig del av utvecklingen av medborgerliga rättigheter. Under 1500-talet gjorde Gutenbergs boktryckarkonst det möjligt för idéer att spridas mellan ett allt större antal människor. Därmed var kyrkans kontroll över tanken i gungning. En ytterligare utvidgning av den offentliga arenan kom två sekel senare med tidningarna som blev till ett viktig element i framväxten av det moderna samhället. Idag ser medieutvecklingen helt annorlunda ut. Världsbilden som våra massmedier förmedlar är inte längre unison och homogen, menar författaren, utan bilderna av världen är oändligt många.

Essän ”Medborgarskap och medier – från Gutenberg till Bill Gates” är, liksom många av de övriga, intressant, men jag ställer mig frågan; på vilket sätt diskuterar Jonsson medborgarskap som ett problematiskt europeiskt begrepp? På ett sätt gör han det givetvis genom att massmedierna är och har varit en väsentlig del av framväxten av de europeiska moderna staterna, en offentlig arena och ett modernt medborgarskap, men samtidigt misslyckas Jonsson tillsammans med författarna i det andra temat, att reflektera över medborgarskap inte endast som ett problematiskt begrepp, utan som ett problematiskt *europeiskt* begrepp. Jag menar då att det finns en rad mycket intressanta frågeställningar som författarna tangerar i sina essäer, men som de inte riktigt förmår att ta upp till diskussion. Exempelvis ser jag som en central problematik för hela antologin diskussionen om immigrationspolitik i dagens EU med Schengenavtalet som ett centralt dokument. I fokus är då inte bara idealen om vad ett europeiskt medborgarskap är för dem utanför Europas gränser,

utan i lika hög grad vad ett europeiskt medborgarskap bör vara och vem som är en europeisk medborgare innanför Europas gränser (Mathiesen 1997). Lika intressant vore en diskussion om dagens europeiska kultur- och mediepolitik, där det finns klart uttalade ambitioner att stärka en gemensam europeisk tradition och kultur, men frågan kvarstår om den gemensamma europeiska traditionen finns – någonsin har funnits – och vad den i så fall består av.

På samma vis som jag anser att vissa essäer ibland för ett lite för snävt resonemang om ett europeiskt medborgarskap finns det anledning att ge en viss kritisk reflektion till antologins i huvudsak rättighetsbaserade syn på medborgarskapets innebörd. Författarna följer T.H. Marshalls klassiska analys av det moderna medborgarskapet som bestående av rättigheter och skyldigheter, dock utan att diskutera eller referera till honom, vilket är anmärkningsvärt (Marshall 1963). Problemet med en rättighetsbaserad definition av medborgarskapets innebörd är att även den är lite väl snäv (Johansson 1997). Rättigheter och skyldigheter är givetvis centrala begrepp för att diskutera och förstå ett modernt medborgarskap, men det finns likaledes ett flertal andra aspekter som är av stor betydelse och som har diskuterats flitigt de senaste decennierna. En dylik aspekt berör spörsmålet om vilka som skall tillhöra en gemensam civilisation och ett gemensamt medborgarskap (Hindess 1987); är det alla eller förekommer det en differentiering i dagens samhälle? För att fånga dessa differentierande processer har vissa forskare presenterat begrepp som "Gender-neutral citizenship" (Vogel 1994), "Race-neutral citizenship" (Wilson 1994) och "European citizenship" (Habermas 1994). En annan aspekt som har diskuterats flitigt behandlar medborgarskapsbegreppets exkluderande funktion. En medborgerlig rättighet har därmed inte bara en positiv innebörd, utan den ger likväl uttryck för en form av maktutövning (Barbalet 1988, Waters 1989, Gorham 1995).

Jag skall avsluta denna recension med att kort återknyta till min första kritiska kommentar, enligt vilken jag efterlyste en mer genomtänkt idé angående bokens syfte och innehåll. Jag anser att boken som helhet skulle vinna mycket om den inleddes med ett kapitel som på ett övergripande plan diskuterade dagens samhällsförändringar och medborgarskapets problematik. I detta inledande kapitel kunde bokens spridda teman knytas ihop till en gemensam problematiserande diskussion om medborgarskap och Europa. Därmed skulle det vara möjligt att undvika mycket av den kritik som jag har framfört, men även att utveckla essäernas intressanta resonemang och ge dem en vidare betydelse.

HÅKAN JOHANSSON
Sociologiska institutionen
Uppsala universitet

Litteratur

- Barbalet J.M. (1988) *Citizenship*. Milton Keynes: Open University Press.
- Gorham E. (1995) "Social Citizenship and its Fetters". *Polity* 28:25–47.
- Habermas J. (1994) "Citizenship and National Identity". I: van Steenbergen (ed.) *The Condition of Citizenship*, London: SAGE.
- Hindess B. (1987) *Freedom, Equality, and the Market*. London: Tavistock Publications.
- Johansson H. (1997) "Att förstå det moderna medborgarskapet – en resa från T.H. Marshall till Michel Foucault". *Dansk Sociologi* 8:39–61
- Marshall T.H. (1963) "Citizenship and Social Class". I: *Sociology at the Crossroads and other essays*, London: Heinemann.
- Mathiesen T. (1997) *Schengen, politisamarbeid, overvåking og rettssikkerhet i Europa*. Oslo: Spartacus Forlag AS.
- Riesenberg P. (1992) *Citizenship in the Western Tradition*. London: Chapel Hill.
- Vogel U. (1994) "Marriage and the Boundaries of Citizenship". I: van Steenbergen (ed.) *The Condition of Citizenship*. London: SAGE.
- Waters M. (1989) "Citizenship and the Construction of Structured Social Inequality" i *International Journal of Comparative Sociology*, 30 (3-4): 150–180.
- Wilson W. (1994) "Citizenship and the Inner-City Ghetto Poor" i van Steenbergen (ed.) *The Condition of Citizenship*, London: Sage.

RECENSION

Kjell Eriksson; Harald Niklasson; Per-Olof Olofsson *Reflexivitet, modernitet och välfärdssamhällets framtid*. Halmstad: Idé & Text, 1997.

Debatten om välfärdssamhället tycks ha nått ett stillestånd. Varken den klassiska välfärdspolitiska idéen, formerad kring lönearbetets, den stabila anställningens och den fulla sysselsättningens primat, eller den nyliberala visionen, centrerad kring marknadens förment universella överlägsenhet, är vidare adekvata. Ingen av dem är riktigt lämpade för att erbjuda lösningar på vad Peter Antman kallat ”den nya arbetarfrågan”, alltså frågan om hur de allt större grupperna med svag eller obefintlig position på arbetsmarknaden ska kunna försörjas på ett värdigt och i bästa fall värdeskapande sätt. Det finns i dagens välfärdspolitiska debatt ett stort behov av vad jag skulle vilja kalla *empirisk utopism*, en utopism som grundar sig i en empirisk analys av rådande samhällsförhållanden men är beredd att bidra konstruktivt till debatten och föreslå lösningar bortom de gängse dagspolitiska.

I boken *Reflexivitet, modernitet och välfärdssamhällets framtid* samsas tre uppsatser som inledningsvis utlovar något av en sådan empirisk utopism. Med utgångspunkt i ”de omfattande förändringarna av individuella livsvillkor och strategier och de därmed sammanhängande förändringarna i arbetslivet och de politiskt styrda välfärdsinstitutionerna” vill författarna diskutera hur välfärdsinstitutioner och arbetsliv skulle kunna utvecklas ”i relation såväl till traditionella krav på solidaritet och jämlikhet som till nya krav på livskvalitet och medbestämmande.”

Lyckas då författarna i sina ambitioner? Bara delvis. Per-Olof Olofsson pekar i sitt bidrag på att den moderna välfärdspolitiken kretsar kring *risker*. Välfärdsstaten verkar som en regulator och dämpare av de olika risker som är förknippade med individers levnadsbanor. För den skull menar han inte att välfärdspolitiken kan reduceras till ett slags gigantiskt försäkringsbolag. Istället är ett karakteristiskt drag i välfärdspolitiken att den också förkroppsligar en *moralisk* uppfattning om att alla har rätt till ett värdigt liv och en dräglig försörjning.

Olofsson påpekar också förtjänstfullt att den trend mot ökad individualisering vi kan se tecken på – i form av minskad auktoritetstro och ökad vilja att individuellt styra sitt levnadsöde – inte i sig själv utgör något hot mot en välfärdspolitik av svensk modell. Tvärtom har denna i stor utsträckning utgjort själva förutsättningen för en individualisering genom att lösa individen från banden till familj och andra ”naturgivna” gemenskaper. Den nya individualismen pekar inte heller bort från

välfärdspolitiken som många påstått; den är inte detsamma som egoism och satsa-på-dig-självmoralitet.

Den ökade individualiseringen ställer dock inte desto mindre välfärdspolitiken inför nya krav. Olofsson menar att vad som behövs är ”reflexiva välfärdsinstitutioner” som kan ta en ökad individualisering av levnadsförhållanden som utgångspunkt och utgöra de stödjande institutioner som möjliggör ett flexibelt arbetsliv och varierande levnadsbanor.

Hans eget exempel på en sådan tänkbar framtida reflexiv välfärdspolitik, en allmän medborgarlön, är dock inte helt övertygande. Olofsson antar här helt sonika att de medborgare som skulle välja att leva på medborgarlönen, och därmed på en lägre levnadsstandard än de som arbetar i ”den nödvändiga sektorn”, kommer att använda sin tid till arbete till gagn för sina medmänniskor. Här menar jag att han gör sig skyldig till ett motsvarande tankefel som mer enkelspåriga nationalekonomer: där dessa antar att människan styrs av sitt egenintresse antar Olofsson att vi styrs av strävan efter erkännande av den andre och att vi därmed kommer att vilja göra gott för andra om vi bara ges chansen. Mot detta kan man invända att det snarare är vissa institutionella mekanismer som framskapar vissa förhållningssätt och handlingsmönster. En medborgarlön utan institutionella mekanismer som premierar socialt inriktat handlande riskerar att bara skapa ett slags socialbidragsproletariat – obehövda individer mot en fond av otillfredsställda samhällliga behov.

Om Olofssons bidrag är stimulerande, om än en smula vildsint, kan tyvärr inte detsamma sägas om bokens två övriga bidrag. Harald Niklassons kapitel rör sig mellan det tautologiskt triviala (”Åtgärder och reformer, som eliminerar vad folk i allmänhet ser som ineffektiva regleringar, onödig byråkrati, missbruk av det sociala skyddsnätet, orimliga lönedifferenser o s v leder inte till folklig misstro, tvärtom” eller ”Vårt internationella beroende kan inte tänkas bort”) och det direkt självmotsägande. Efter att på tre hela sidor redogjort för de avsevärda problemen förknippade med EMU viftar Niklasson undan dem med konstaterandet att ”en återgång till nationella regleringar och murar är ingen lösning”, och att Sverige därför trots allt bör gå med i EMU. Det hade varit mer övertygande om han på allvar sökt bemöta kritiken mot EMU.

I Kjell Erikssons kapitel möter vi istället en fullfjädrad plädering för aktionsforskning, framförallt i relation till rationaliseringar i arbetslivet. Eriksson försöker i beskrivningar av ett antal fall han varit inblandad i visa hur forskningen kan bidra till ett mer demokratiskt och samtidigt mer effektivt arbetsliv. Och det är väl vackert så, även om inte alla fall han beskriver kan betecknas som *success stories*. Problemet är dock de enorma växlar Eriksson vill dra på sitt konsultande. Andra

forskningsinriktningar – karikerade som ”positivism” – avfärdas i en fullständigt distanslös hyllning till det aktionsinriktade arbetssättet. Frågan om vem som ska genomföra kritiska analyser när vi alla likt Eriksson låtit oss städslas som inomorganisatoriska *trouble-shooters* infinner sig omedelbart hos läsaren. Författaren lämnar dem dock diskret därhän. Istället bistås vi med tröttsamma utläggningar om de nya högskolornas öppna samverkansinriktade arbetssätt och ”högskolans tredje uppgift”.

Sammantaget får vi alltså ganska lite av vare sig empiri eller utopism i denna bok. Många av de tankespår som läggs ut i Olofssons bidrag skulle dock förtjäna att tas på allvar i den välfärdspolitiska forskningen och praktiken — framförallt om de i senare tappning kan kompletteras med mer systematiska empiriska observationer.

STEFAN SVALLFORS
Sociologiska institutionen
Umeå universitet

RECENSION

Berth Danermark, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen & Jan Ch. Karlsson: Att förklara samhället. Lund: Studentlitteratur, 1997.

Realismen i olika skepnader, till exempel Thomas Brantes ”kausala realism”, har på sistone varit på tapeten inom denna tidskrifts pärmar. Förra hösten kom en bok, avsedd som lärobok, men som dessutom kan tjäna som ett utmärkt bränsle till debatten om samhällsvetenskapens metodologiska status, nämligen Örebro- och Karlstadsociologerna Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlssons (DEJK fortsättningsvis) introduktion till den brittiske filosofen Roy Bhaskars *kritiska realism*.

Boken är en ”kollektiv produkt”, även om dess olika kapitel har enskilda författare. Den täcker ett vitt fält, från det metateoretiska till den konkreta forskningens praktiker, och vill påvisa den nödvändiga kopplingen mellan de olika nivåerna i forskningen, och hur denna koppling kan se ut. Boken inleds sålunda med en metateoretisk eller filosofisk del för att sedan övergå till en mer uttalat samhällsvetenskaplig.

I en mening är det lite tragiskt att bokens första del överhuvudtaget har *behövt* skrivas. Det tragiska ligger i ett faktum som jag menar gör sig mer och mer påmint: många – alltför många – av dagens unga studenter saknar den språkliga kompetens som skulle krävas för att läsa Roy Bhaskar i engelsk språkdräkt. För att undvika alla missförstånd vill jag betona att jag är fullkomligt övertygad om att denna del verkligen behövs på svenska. Författarna presenterar på ett förtjänstfullt sätt Bhaskars teori(-er) för en svensk högskolestuderande publik. Roy Bhaskar tillhör inte, som författarna påpekar, de allra enklaste av skribenter, framförallt inte i sitt stora verk, *Dialectic. The Pulse of Freedom* (Verso, 1993), men man har på ett lättbegripligt språk lyckats utomordentligt väl med att överföra honom till svenska. Man bör alltså tacka författarna för deras introducerande gärning.

Att förstå samhället (AFS) är till sin första del en introduktion, alltså en text som presenterar, i motsats till en text som analyserar och kritiserar, vilket medför både förtjänster och nackdelar - en del av nackdelarna givetvis också sammanhängande med författarnas avsikt att skriva en lärobok. Så saknas till exempel i viss grad en kritik av Bhaskars ansats och vad man brukar benämna *diskursivitet*. Det finns vissa diskursiva ansatser i den första delens fjärde kapitel, *Sociala strukturer och mänskligt agentskap*, men i huvudsak är denna del rent presenterande. I betydligt

högre utsträckning finner man diskursiviteten i den andra delen, förtjänstfullt genomförd i till exempel kapitel 6, *Teori i samhällsvetenskaplig metodologi*. Givet bokens karaktär, är det inte anmärkningsvärt att den första delen, introduktionen av Bhaskars teori, saknar denna diskursivitet, och man kan inte lägga denna brist författarna till last, annat än om man gör en *moralisk* bedömning av boken – det vill säga (be)dömer boken för att inte vara något *annat* än det den är. Bristen är med andra ord något som vidlåder genren.

Detta för mig över till en kort presentation av vad Bhaskars kritiska realism egentligen står för, så att den fåkunnige må orientera sig. Det är förmodligen en inte alltför vild gissning att skaran av fåkunniga är tämligen stor för, som påpekas både i den aktuella boken och annorstädes, den svenska sociologin tycks beklagligtvis vara uppdelad i å ena sidan teoretiker, och å andra sidan empiriker, och sällan möts de två. En av DEJKs förtjänster är just att göra detta möte möjligt, att sammansmäla teori och empiri till ett hållbart forskningsprogram, för att tala med Lakatos.

Den kritiska realismen är alltså beteckningen på något som i mycket är en mans verk, Roy Bhaskars. I mitten av 1970-talet – 1975, för att vara exakt (inte 1978 som författarna skriver) presenterade han i boken *A Realist Theory of Science* ett första utkast till vad som med tiden blivit ett alltmer fullfjädrat teoretiskt program. De teser som Bhaskar framlägger i denna bok vidareutvecklas sedan i *The Possibilities of Naturalism* (1979) och *Scientific Realism and Human Emancipation* (1986), m fl arbeten.

I AFS första del redogör författarna för Bhaskars ”projekt”. Det mest grundläggande han gör är att angripa epistemologins primat genom att ställa problemet på ett litet annorlunda sätt. Från att ha varit en fråga om hur kunskapsproduktion överhuvudtaget är möjlig (jfr Sapir-Whorf, Kuhn, Feyerabend, Rorty, Lyotard, m fl) och den därtill kopplade tesen om all kunskaps relativitet, blir i stället frågan i Bhaskars tappning *hur verkligheten måste vara beskaffad för att vetenskapen skall kunna finnas*. Genom att ställa frågan på detta sätt har den epistemologiska relativismens självmotsägande dilemma förkastats, och frågan om vår kunskap om verkligheten har flyttats över till den ontologiska dimensionen. Detta innebär inte att kunskapens historiskt relativa karaktär förnekas, det innebär bara att man identifierar två dimensioner i kunskapssökandet, den transitiva och den intransitiva. Bhaskar hävdar att det finns en verklighet som är oberoende av betraktaren (verklighetens intransitiva dimension), men att våra kunskaper om denna oberoende verklighet är socialt producerade (den transitiva dimensionen). Detta är utgångspunkten för Bhaskars kritiska realism.

Vidare menar Bhaskar att verkligheten är *differentierad* och *stratifierad*. Med dif-

ferentierad menar Bhaskar att verkligheten består av tre *domäner*: verklighetens, det faktiskas och empirins domäner. På empirins domän har vi att göra med erfarenhetsbaserade händelser. På det faktiskas har vi händelser som utspelats, alldeles oavsett om de är erfarna eller ej, och på verklighetens domän de mekanismer som genererar dessa händelser. Det finns med andra ord, som DEJK formulerar det, ”en ontologisk klyfta mellan det vi erfar och begriper, det som faktiskt händer, och – mest avgörande – den djupdimension där de mekanismer finns som producerar händelserna” (s 55). Som samhällsvetare har vi att ta hänsyn till samtliga dessa domäner och deras relationer om vi vill göra anspråk på att förklara den värld vi lever i. Nu får *inte* dessa generativa mekanismer förväxlas med determinism. Om en generativ mekanism får genomslag på det faktiskas eller det empiriskas domäner beror på specifika, samhälleliga förhållanden. Mekanismer är inte ensamt verksamma. Det existerar olika mekanismer, förstärkande respektive motverkande, vilket också är skälet till att kausala lagar av den kritiska realismen analyseras i termer av *tendenser*.

En kausal lag verkar alltså inte isolerat, den verkar i *verkligheten* med och mot andra kausala lagar. I *verkligheten* är här nyckeln, i så motto som verkligheten alltid är *öppen*, eller rättare: den verklighet som inte är experimentellt bestämd är alltid öppen, och denna öppenhet tilltar ju högre upp bland verklighetens strata vi befinner oss. Detta är naturligtvis *en* anledning till varför samhällsvetenskapliga prediktioner är så vanskliga, för att inte säga omöjliga. Lika litet som inom naturvetenskaperna känner vi alla de generativa mekanismer och kausala lagar som styr våra kunskapsobjekt. Tillförlitliga prediktioner kräver *slutna* villkor, laboratorieexperiment inom naturvetenskaperna, tankeexperiment inom samhällsvetenskaperna, till exempel.

Med *stratifierad* menas att det i verkligheten finns nivåer med så kallade emergenta krafter, där varje ”ny” nivå reser sig ovan den tidigare, men med ”nya” egenskaper. För den som läst Mario Bunge är detta inget nytt - Bunge förefaller för övrigt vara en outtalad inspiratör hos Bhaskar. Exempel på sådana här nivåer kan vara kedjan elementarpartiklar – atomkärnor – atomer – molekyler – kroppar eller, mer samhällsvetenskapligt relevant, de biologiska, psykologiska och sociala nivåerna (vilka nivåer som de facto existerar är en fråga som inte kan avgöras a priori).

Detta har varit ett försök att i DEJKs efterföljd snabbt skissera några av den kritiska realismens mest grundläggande begrepp. AFS andra del, som är den mer strikt samhällsvetenskapliga, bygger på de insikter som redovisats i dess första del. Vad författarna gör här är att presentera en möjlig forskningspraktik i den kritiska realismens fotspår. Man diskuterar till exempel de grundläggande skillnaderna mellan fyra slutledning/tankeoperationer: induktion, deduktion, abduktion och retro-

duktion. Vidare visar man att den vanliga dikotomin struktur/agent inte behöver ses som ett *antingen-eller* utan snarare som ett samspel mellan begränsande eller villkorande strukturer och reproducerande eller transformerande agenter. Både atomism och holism får sig här välförtjänta törnar, och den syntes eller snarare *Aufhebung* DEJK framlägger är klagörande.

Kapitel 6 behandlar på ett utmärkt sätt teorins och begreppsbildningens nyckelroll inom samhällsvetenskaperna. Författarna gör reda för olika betydelser av teori, diskuterar begreppsbildningar och förhållandet mellan teori och empiri. Här kritiserar också två vanligt praktiserade metodologier inom sociologin: Mertons middle range theory och Glaser och Strauss 'grounded theory'. Författarna visar på dessas empiricistiska slagsidor – och den därmed överhängande risken att enbart ägna sig åt trivialiteter – och framhåller det oeftergivliga kravet på generell, övergripande samhällsteori. Vidare innehåller kapitlet avsnittet *Att använda generell teori i empiriska studier* (s 212–217), som varje uppsatshandledare borde vara tacksam för. Här visar man på ett tydligt och pedagogiskt sätt att det teoretiska inte är något man *lägger på* ett redan givet problem utan att det är *teorin* som *genererar* frågeställningar.

Det sjunde kapitlet tar upp förhållandet mellan kvantitativa och kvalitativa metoder på ett konstruktivt sätt. Man vänder sig emot den polaritet som konstruerar ett motsatsförhållande i termer av ett antingen-eller. DEJKs utgångspunkt, den kritiska realismen, innebär att "Strata och emergenta krafter, mekanismer, öppna villkor är ... några centrala förhållanden som präglar synen på design och metod" (s 236). Utgående från detta kan vi som forskare använda oss av två grundläggande forskningsstrategier, en *intensiv* och en *extensiv*, där den förras fokus är de generativa mekanismerna, och därmed en nödvändig kontextualisering av de fenomen som undersöks. Man tvingas här till intensivstudier av ett mindre antal fall. Kvalitativa metoder kommer att *dominera*, men inte utesluta de kvantitativa. Den extensiva designen, å andra sidan, har det motsatta dominansförhållandet. *Men*, påpekar DEJK, kvantitativa metoder innehåller fallluckor. I allmänhet innefattar de en kombination av falsifierings- och verifieringsteserna. Men eftersom insamlade data ofta tillhör den empiriska domänen innebär varje sådant försök till falsifiering eller verifiering av en teori en otillåten reduktionism, såtillvida att man då bortser från de andra två domäner den kritiska realismen arbetar med: det faktiskas och verklighetens domäner. En teoris hållbarhet kan alltså inte *avgöras* utifrån empiriska regelbundenheter – avgörande är istället en djupare teoretisk granskning som tar hänsyn till samtliga tre domäner. Efter en genomgång av de kvalitativa och de kvantitativa metodansatserna föreslås följande:

Det alternativ vi föreslår till å ena sidan den traditionella uppdelningen mellan kvantitativ och kvalitativ metod, och å andra sidan ett okritiskt kombinerande av metoder, är en modell som vi kallar *kritisk metodpluralism*. Den innebär ett utnyttjande av en intensiv och en extensiv forskningsdesign där de olika ansatserna kompletterar varandra. Det är viktigt att framhålla att vi inte förespråkar nya metoder, i de olika ansatserna används de traditionella samhällsvetenskapliga metoderna, *men de svarar mot olika frågor och behov i en kritiskt realistiskt inspirerad forskningsprocess* (s 258).

Bokens näst sista kapitel diskuterar samhällsvetenskaplig forsknings relevans för samhällsplaneringen. Här påminner författarna om de öppna villkor som gäller för samhällsvetenskapen, vilka gör att vi inte som forskare kan bidra med *prediktioner*. Vad DEJK i stället föreslår är en ny arbetsdelning mellan forskare och praktiker, där forskarens roll *begränsas* men också *omformuleras* i förhållande till praktikerna. I stället för att leverera fakta, råd om lämpliga åtgärder, etc. befriade från teoretiska abstraktioner och resonemang, skall forskaren istället leverera *teorier*. Detta är ”det enda planeringsunderlag vi *kan* bidra med” (s 269), som påvisar för praktikern vilka mekanismer som på olika sätt påverkar människors liv inom det aktuella problemområdet. Detta innebär att den kritiska realismen är en *kritisk teori*, då man identifierar icke-önskade, begränsande strukturer och mekanismer och påvisar (den möjliga) förekomsten av önskade, emanciperande strukturer.

DEJK illustrerar detta resonemang med *arbetslösheten* (s 275). En teoretisk analys av de mekanismer som orsakar arbetslöshet ställs mot den vardagsförståelse (och vissa politiska partiers förståelse, kan man tillägga), som anser den vara ett den enskilda individens ansvar. I en undersökning om arbetslösheten konfronteras alltså denna vardagsförståelse med den vetenskapliga. Går undersökningen på djupet kommer den också att identifiera institutionella orsaker inte bara till arbetslösheten men också till vardagsförståelsens ”falsa försanthållanden”, vilket alltså innebär en kritik av denna/dessa institutioner:

Grunden för samhällsvetenskapernas kritiska sida är således att förklaringar av sociala fenomen kräver att de underkastas kritik. Eftersom social praktik är begreppsberoende, kan praktiken bygga på falska försanthållanden. I den mån falska försanthållanden har sociala effekter, måste vi undersöka dem och deras orsaker - och därigenom kritisera såväl försanthållandena i sig själva, som de strukturer som ger upphov till och legitimeras av dem. Endast så kan vi förklara dem – *samhällsvetenskaplig praktik är en förklarande kritik* (s 276).

Bokens sista kapitel positionerar kortfattat den kritiska realismen i förhållande till ett antal rivaliserande skolbildningar: positivismen, hermeneutiken och postmodernismen i Rortys tappning.

Min ton har så här långt varit genomgående positiv, men några kritiska synpunkter har jag dock. En sådan rör DEJKs krav på *konsistens* hos vetenskapliga begrepp (s. 52). Kravet är i sig vanligt förekommande, och kan framstå som högst rimligt.

Likväl tror jag att det är överambitiöst om vi tar konsistens på fullt allvar. Utan att ge mig in i en längre diskussion (den intresserade kan läsa Christopher Cherniaks *Minimal Rationality* (1986) för en introduktion till svårigheter förknippade med konsistenskrav), så är jag övertygad om att vi måste nöja oss med ett krav på att begrepp så långt som möjligt skall vara icke-inkonsistenta. Detta innebär att vi lämnar öppet om begreppet är konsistent eller ej. Konsistens är eftersträvansvärd, men svårpåvisbar och kanske till och med omöjlig att uppnå. Ett skäl härtill är teoriernas *öppenhet*, ett annat är att teoretiska utsagors implikationer kan vara oöverskådliga.

En annan punkt där jag inte till fullo delar författarnas uppfattning rör förhållandet mellan det *abstrakta* och det *konkreta* (s 57–60). Man påpekar vardagsförståelsens tendens att likställa det abstrakta med något vagt, nästan icke-verkligt, och det konkreta med vad som finns, med empirin, eller som en skillnad mellan det icke-observerbara och det observerbara. Mot detta ställer man att ”det vi abstraherar från är alla de många ... aspekter konkreta fenomen har” (s 58). Vad man tenderar att göra i detta avsnitt är att upprätthålla en distinktion som förefaller mig ligga mellan å ena sidan konkreta fenomen och å den andra vetenskapligt begreppsliggörande, där vi söker fenomenens essens eller icke-tillfälligheter. Det konkreta är här det som i någon mening finns som en ansamling av ”olika element, egenskaper”, etc. Men jag tror att man bara *snuddar vid* ett klagörande av skillnaden. Jag skulle, i Marx och Hegels efterföljd (gamla gudar ska man inte förakta), som ett alternativ vilja tala om det abstrakta och det konkreta i termer av *bestämningar*, där det konkreta har ett flertal bestämningar, medan det abstrakta är förhållandevis bestämningsfattigt (vilket också gör det möjligt att tala om mer eller mindre abstrakt, mer eller mindre konkret). På så sätt blir till exempel ”människor” något mycket abstrakt, fram till dess dessa människor *bestämts* på något sätt – i termer av till exempel klass, kön, ålder, boende, etc. Med detta synsätt blir ”klass” inte något abstrakt, förutsatt att begreppet är definierat, alltså bestämt inom ramen för en teori. Lika litet är ”densitet” eller ”energi” (exemplen tagna från AFS) abstrakta i den mån de är teoretiskt bestämda. Med *bestämning* som utgångspunkt uppnår vi, menar jag, två saker: vi kan tala om abstrakt och konkret *både* inom det *teoretiska* och inom det *verkliga*. Verkligheten kan alltså vara abstrakt. Jfr till exempel diskussionen om det abstrakta lönearbetet under kapitalismen med det konkreta arbetet i så kallade primitiva samhällen. I det senare fallet är alltså arbetet flerfaldigt bestämt: efter släktskap, kön, ålder, tabun, etc, etc.

Som avslutning på denna genomgång vill jag säga att boken är inspirerande att läsa, att den är välargumenterad och täcker ett förvånansvärt brett område. Dess disposition är tydlig och logisk, med väl avgränsade men sammanlänkade kapitel.

Språket är klart och några störande stilbrott mellan kapitlen existerar inte, dess olika författare till trots. Att den ska kunna fungera utmärkt i en *undervisningssituation* kan det inte råda något tvivel om.

PETER EKEGREN

Institutionen för samhällsvetenskap

Högskolan i Örebro

RECENSION

Björn Eriksson: Praktiker, värden, vägval. Två diskussioner kring sociologins och socialvetenskapens metodologiska praktiker. Carlssons Förlag, 1997.

Vad är det sociologer (och andra samhällsvetare) gör när de bedriver vetenskap? Vad kännetecknar sociologin som vetenskaplig praktik och vad skiljer den från andra vetenskaper? Detta är frågor som Björn Eriksson undersöker i boken: *Praktiker, värden och vägval*. Erikssons ambition är att diskutera vetenskapen som en praktik, att undersöka vad vi sociologer *faktiskt gör* när vi till exempel använder teorier eller när vi förklarar något.

Boken skiljer sig från annan litteratur om samhällsvetenskaplig metod och metodologi. Till skillnad från all den metodlitteratur som handlar om specifika metoder (hur man gör urval, intervjuer eller statistiska analyser), behandlar Eriksson istället metodologiska praktiker som är grundläggande för all samhällsvetenskap. Boken skiljer sig också från de teoretiska filosofiska arbeten som ägnar det huvudsakliga intresset åt att tolka och kommentera teoretiska auktoriteter och skolbildningar, samt att föreskriva hur vetenskapligt arbete bör gå till. Boken är en studie i "deskriptiv metodologi", med ambitionen att undersöka hur man faktiskt arbetar inom olika vetenskaper.

Låt mig direkt säga att jag är mycket positiv till boken. Analyserna är i flera fall innovativa, de ger åtskilliga aha-upplevelser och nya insikter om sådant som många tagit upp tidigare. Eriksson tar delvis nya grepp på diskussioner som man kanske trodde var uttömda sedan länge. Det är omöjligt att göra boken rättvisa i en sammanfattande recension. För att verkligen förstå poängerna i analysen krävs att man själv läser boken. Istället för att mer ingående beskriva texten skall jag sammanfatta några viktiga delar och sedan ge en del synpunkter och kritiska kommentarer.

Boken innehåller två delar. Den första utgår från begreppet vetenskaplig normalitet och analyserar olika vetenskapers sätt att begreppsliggöra verkligheten och använda teorier i förhållande till empiri. Bokens andra del tar upp frågan vad sociologer gör när de förklarar. Jag börjar med att presentera och kommentera den första delen.

Liksom andra verksamheter styrs vetenskapliga praktiker av det Eriksson kallar normalitet och normalitetsuppfattningar. Han lyfter fram två villkor för en vetenskaplig normalitet. Normaliteten bygger för det första på att det finns ett "intrinsiskt värde", ett värde som inte är instrumentellt, utan utgör ett för verksamheten

omistligt värde, något som man inte har råd att förlora. Normaliteten måste för det andra inbegripa handlingar och praktiker genom vilka detta värde upprätthålls. Det är vägvalen i dessa värdefrågor som skiljer olika vetenskapliga praktiker åt. Eriksson gör här en skillnad mellan det han kallar ”exempelvetenskapernas” (t ex fysikens och kemins) normalitet och den normalitet som präglar sociologin.

Sociologin skiljer sig enligt Eriksson från exempelvetenskaperna så till vida att begrepp inte används som *fasta begreppsliga enheter* utan som *förslag*. Utifrån denna distinktion, och med en rad träffande exempel, analyseras den sociologiska praktiken, och den för vetenskapen helt centrala frågan, hur vi arbetar med begrepp. Typiskt för sociologins praktik är att begreppen sällan eller aldrig överges slutgiltigt, de blir inte förstörda. Istället ägnar vi oss åt omformuleringar. Begrepp läggs åt sidan för att senare tas upp igen. En sådan vetenskap kan enligt Eriksson knappast genomgå revolutioner i den mening som Kuhn beskriver.

Kännetecknande för exempelvetenskaperna är att det intrinsikala värdet, det man inte har råd att förlora, är det aktuella paradigmet modeller och teorier. Teorierna är grundläggande för hela paradigmet och om man skulle bli av med dessa teorier skulle hela paradigmet falla sönder. Empiriska data har däremot bara ett instrumentellt värde. Det är möjligt att hela tiden producera nya. För sociologin är det tvärtom. Förlorar vi en teori kan vi som Eriksson uttrycker det ”alltid satsa på en ny” (s 90). Istället är det empirin som är omistlig. Grunden för detta är ”den sociologiska empirins unicitet, dess ontologiska historicitet och flyktighet” (s 89). Nu till några kommentarer.

Eriksson betonar att syftet inte är att karakterisera olika vetenskaper, utan att renodla olika normaliteter eller handlingsmönster. Samtidigt säger han att det skall handla om ”vad *sociologer* gör när de agerar normalt” (s 27, min kursivering). Här finns en motsättning i texten. Eriksson relaterar genomgående till sociologin som om den vore relativt enhetlig, som om den präglades av enbart den ena rationaliteten. Han talar t ex i ganska generella termer om vad man gör inom sociologin när man använder begrepp. De skillnaderna som finns inom den sociologiska praktiken, som inte minst har att göra med hur teorier och begrepp används, blir knappast synliga.

Eriksson pekar på flera konsekvenser av att begrepp inom samhällsvetenskapen har karaktären av förslag. En sådan konsekvens är att det förekommer mängder av begrepp och varianter på begrepp inom sociologin. Han redovisar mer eller mindre misslyckade försök att, som en slags disciplinerande åtgärder, reducera antalet begrepp inom samhällsvetenskapen. Ett sådant exempel är när American Sociological Society publicerade listor med begreppsdefinitioner som man föreslog att medlemmarna skulle hålla sig till. Eriksson har en stor poäng då han framhåller mångfal-

den, och den oavbrutna nyproduktionen, av begrepp som något typiskt för samhällsvetenskapen. Frågan är vilken slutsats vi drar av detta. Erikssons argumentation för att samhällsvetenskapen i grunden skiljer sig från ”exempelvetenskaperna” och inte kan förväntas använda begrepp som fasta enheter, är övertygande. Men likafullt kan vi, menar jag, argumentera för att samhällsvetenskapen skulle ha mycket att vinna på en högre grad av enighet i användningen av centrala begrepp. Inte minst vi sociologer har en benägenhet att ständigt hitta på nya begrepp istället för att använda etablerade begrepp som faktiskt har ett väsentligt kunskapsinnehåll och en stark förklaringskraft.

Eriksson argumenterar vidare för att samhällsvetenskapens arbete med begrepp som förslag inte ger den möjlighet till kunskapstradering som föreställningen om kumulativitet inom vetenskapen bygger på. Inom sociologin finns inte den möjlighet till kumulativitet, som innebär att dagens kunskap kan inkludera och bygga vidare på tidigare kunskap. Istället är det snarare så att ny kunskap läggs vid sidan av tidigare kunskap. Jag är inte säker på att detta är en helt riktig beskrivning av samhällsvetenskapen. Nog finns det många exempel på en begreppsutveckling inom samhällsvetenskapen som innebär att begrepp bygger vidare på tidigare begrepp, utvecklas, preciseras och inkluderar nya kunskaper. Begrepp som t ex identitet, välfärd och ideologi har varit föremål för omfattande och betydelsefull begreppsutveckling. Det vore naturligtvis enkelt att med dessa begrepp som exempel visa på förekomsten av olika varianter, men vi kan också visa att det faktiskt skett en utveckling som inte kan beskrivas som att kunskap bara lagts vid sidan av tidigare kunskap.

En annan konsekvens av att sociologin behandlar begrepp som förslag är enligt Eriksson klassikerberoendet, ”den ständiga återanvändningen” och omformulering av klassikernas begrepp. Hur är det möjligt frågar sig Eriksson ”att en klassisk text kan användas av sociologer idag” trots att det samhälle som klassikern teoretiserat försvunnit? Erikssons svar är att detta blir möjligt eftersom det hör till den sociologiska vetenskapens utmärkande drag att omformulera och omtolka begrepp. Jag skulle vilja hävda att det också finns ett annat svar på frågan som inte utesluter poängen i Erikssons analys. Att vi som sociologer ständigt återvänder till vissa (men inte alla) begrepp som utvecklats av klassiker, beror på att dessa begreppsliggjorde sociala relationer som är grundläggande även för dagens samhälle även om relationerna ser delvis annorlunda ut. Begrepp som klass, ideologi, legitimitet, rationalitet, social handling, ritual osv fångar sociala relationer och processer som inte på något sätt försvunnit. Dessa kommentarer skall inte uppfattas som en kritik mot den analytiska distinktion som Eriksson utgår från. Det finns stora poänger i att skilja mellan begrepp som fasta enheter och förslag.

Nu till bokens andra del, som har titeln *Förklaringar och förklaringsordningar*. I syfte att undersöka vad sociologin ”i praktiken anser sig behöva förklaringsmässigt för att genomföra sina analyser” (s 145) utvecklar Eriksson ett analytiskt schema, en tablå, som skiljer mellan dels intern och extern analys, dels synkron och diakron analys. Genom att kombinera dessa får vi en tablå innehållande fyra olika förklaringsordningar. Med förklaringsordning menar Eriksson en uppsättning av regler som i praktiken vägleder forskarens sätt att ställa frågor och ge svar när något skall förklaras. Kombinationen synkron och intern ger en typ av förklaringar där målsättningen är att finna *logiker*. Som exempel på detta nämns de logiker som Weber försöker fånga med begreppen den protestantiska etiken och kapitalismens anda. Teorier om rational choice är ett annat exempel på sökandet efter logiker. I den förklaringsordning där det synkrona och externa kombineras försöker man finna *mekanismer*, det vill säga något ”som utlöses lagenligt, automatiskt” (s 193). Ett exempel som ges är gravitationslagen och teorier om det naturliga urvalet. Skillnaden gentemot den förra typen av förklaringar sägs vara att mekanismförklaringar ”utgår från externa relationer mellan de företeelser som skall förklaras” (s 194). Förklaringar som bygger på diakron analys (i kombination med extern och intern) strävar efter att presentera det Eriksson kallar *interna* respektive *externa historiker*. Typiskt för dessa förklaringar är att man söker svar på frågor om konkreta historiska skeenden.

Den andra delen av boken, i vilken analysen av olika förklaringar för övrigt utvecklas betydligt mer än det jag här tar upp, är mer svårtillgänglig och väcker också mer frågor, jämfört med den första delen. Till en del tror jag detta har att göra med att de centrala begreppen i Erikssons analys används på ett delvis oklart sätt. Begreppen diakron-synkron kan skapa missförstånd eftersom Eriksson inte använder *synkront* i betydelsen *samtidigt*, och skiljer detta från ett *diakront* perspektiv som studerar förhållanden *över tid*, vilka är de kanske vanligaste innebörderna av dessa begrepp. Istället handlar det, vilket Eriksson också framhåller, om en skillnad mellan olika sätt att hantera tid i förklaringar. I det diakrona perspektivet studeras konkreta skeenden. Här är inte kunskapsobjekten utbytbara. Det handlar om specifika objekt som studeras med avseende på en mängd olika egenskaper och bestämmingar. Den konkreta kontexten tillskrivs stor betydelse. I den synkrona analysen är tiden abstrakt. Tiden handlar om ett abstrakt före-efter och inte en konkret historisk tid. Det kan handla om att man förklarar med hänvisning till generella logiker och rationaliteter. I dessa förklaringar analyseras företeelser med avseende på få bestämmingar. Förklaringarna är å andra sidan giltiga för ett stort antal företeelser. I själva verket handlar denna distinktion huvudsakligen om det som andra beskrivit som en distinktion mellan abstrakt och konkret och jag

tror att Erikssons argumentation skulle ha blivit klarare om han explicit använt sig av, eller åtminstone relaterat till, dessa begrepp. När Eriksson säger att distinktionen sunkroni-diakroni är ”föga uppmärksammas inom metodologisk diskussion” är detta därför en sanning med modifikation. Inom i synnerhet den av marxismen påverkade vetenskapsteorin och metodologin har denna distinktion, frågan om abstraktionsnivåer och skillnader mellan konkret och abstrakt analys, varit helt central.

Vad gäller begreppen intern-extern finns en mer begreppslig (och inte bara terminologisk) oklarhet i Erikssons argumentation. Inledningsvis definieras intern och extern som två typer av relationer. Sociologin kan studera externa relationer, det vill säga relationer mellan entiteter som är vad de är oberoende av varandra, men också interna relationer, det vill säga relationer mellan entiteter som är vad de är genom relationen till den andra. I det första fallet är relationerna tillfälliga och i det andra är de konstitutiva. Distinktionen intern-extern handlar här således om olika egenskaper i den verklighet vi studerar. I nästa steg tycks Eriksson tala om intern-extern som olika relationer mellan forskaren och forskningsobjektet. Intern blir här inifrånperspektiv och extern utanförperspektiv. En intern förklaring är då när vi till exempel förklarar en handling inifrån ett meningssammanhang som vi delar med den handlande individen, medan en extern förklaring är när vi betraktar det som skall förklaras som ett objekt. När Eriksson sedan övergår till att mer konsekvent använda termerna intern och extern analys blir det inte helt klart vilken av dessa olika betydelser han ger dessa begrepp. (Att han dessutom vid något tillfälle byter ut intern och extern mot internalism och externalism, utan att definiera dessa, gör det inte mindre oklart eftersom dessa termer vanligen använts inom vetenskapsteori och vetenskapshistoria med en helt annan innebörd.) Kanske förklaras dessa oklarheter av att Eriksson ser intern analys som analys av interna relationer vilket i sin tur *förutsätter* att vi förstår något inifrån. Han beskriver det också som att vi inom sociologin har att välja mellan en intern kontextuell ansats och en extern kontextoberoende. Men finns det inte också sociologi som karakteriseras av att vara distanserad extern analys av interna relationer?

Den metod och framställningsform som Eriksson valt har fördelar men också nackdelar. Eriksson beskriver sin argumentation och text på följande sätt: ”Diskussionerna är snabba. De består av argumentationer som jag vill föra i hamn, och jag har under skrivandet varit fullständigt ointresserad av vad den ena och den andra kan tänkas ha för åsikter om det jag argumenterar för. På det sättet är texten nog lite ovanlig i dagens sociologi. På motsvarande sätt har jag inte eftersträvat att finna alla de förbindelser mina tankeled kan ha med andras.” (s 12) I förhållande till texter som är tyngda av tolkningar av teoretiska auktoriteter, känns Erikssons

text mycket uppfriskande. Att föra en diskussion parallellt med andra diskussioner, istället för att explicit relatera till dessa, har samtidigt sina nackdelar. Genom att använda centrala begrepp utan att tydligt relatera till pågående diskussioner inom ämnet finns en risk för oklarheter. Erikssons användning av mekanismbegreppet är ett exempel på detta. Med mekanism brukar, skriver Eriksson, ”avses något som utlöses lagenligt, automatiskt och repetitivt givet att vissa betingelser och förutsättningar föreligger eller inträffar” (s 194). Eriksson påstår att sociologin ”knappast har några art- eller disciplineigna mekanismer av mer generellt slag. I stället använder sociologin enligt Eriksson mekanismer från andra discipliner. Med tanke på att många sociologer menar att sociologisk teori med sina begrepp just beskriver sociala mekanismer blir Erikssons argument något märkligt men förklaras nog av att han använder en definition av mekanism som avviker från de mer etablerade. I sin förklaringsstablå för Eriksson mekanismförklaringar till extern analys. Detta bryter mot mycket av den samhällsvetenskapliga praktiken där mekanismbegreppet används för förklaringar som fokuserar på interna relationer.

Eriksson har lyckats väl med sin föresats att hitta utgångspunkter för en analys av sociologin, som inte är hämtade från den normativa vetenskapsteorin, utan grundade i praktiken. En deskriptiv metodologisk ansats, som inte relaterar till en explicit argumentation i ontologiska och epistemologiska frågor, har dock, enligt min uppfattning, sina begränsningar. Grundläggande ontologiska karakteriseringar av sociologins objekt har betydelse för hur vi skall förstå möjligheter och begränsningar i olika metodologiska praktiker. Istället för att bara beskriva hur den sociologiska praktiken ser ut, bör vi också kunna argumentera för att det finns sådant som man borde sträva efter att förändra, för att samhällsvetenskapen skall bli mer framgångsrik.

Praktiker, värden och vägval är utan tvekan en av de mest läsvärda och stimulerande böcker om samhällsvetenskapen och dess metodologi som jag läst, och jag har läst ganska många. Boken fokuserar några av de teman som hör till den samhällsvetenskapliga metodologins kärna, den inspirerar till reflektioner och nya sätt att se på väl kända företeelser. Boken är dessutom skriven med ett språk som är både lättsamt, djupsinnigt och underhållande på samma gång.

MATS EKSTRÖM
Humanistiska institutionen
Högskolan i Örebro

Recension

Per Trulsson: Strategies of Entrepreneurship: Understanding Industrial Entrepreneurship and Structural Change in Northern Tanzania, Department of Technology and Social Change, University of Linköping, 1997 (Linköping Studies in Art and Science 161)

In his thesis, Per Trulsson sets himself the task of identifying the main features of entrepreneurship and the interrelations between them on the basis of material collected in in-depth interviews with 26 entrepreneurs in north-western Tanzania. Some of these, he contends, are context-specific, and others universal, and finding out which is which is one of the issues he grapples with.

The concept of entrepreneurship which Trulsson uses is derived from Schumpeter, and focused on the capabilities of entrepreneurs to develop novel combinations of resources. By this Trulsson (and Schumpeter) means that similar combinations have not occurred earlier, at least not in the locality studied: the entrepreneur is, in other words, also a pioneer. This conception of entrepreneurship, and the corollary distinction made between "entrepreneurs" and "businessmen" is particularly important, according to Trulsson, in designing assistance programs for entrepreneurs: general support to businessmen is not likely to lead to social development, but support to entrepreneurs can do so, under fortuitous circumstances.

Trulsson adopts, moreover, an actor oriented approach to entrepreneurship. In structural approaches, the task of promoting entrepreneurship is often reduced to the creation of an enabling environment or "incentive structure," upon which entrepreneurship is assumed to follow. An actor oriented approach, in contrast, emphasizes the active identification of opportunities, including resources, markets and technologies. To put it otherwise, seeing a particular technology or material or market as an opportunity involves an act of reflexive interpretation by the entrepreneur, and the creation of opportunities can therefore not be reduced to structural factors.

Trulsson then identifies a number of strategies employed by entrepreneurs, to solve the problems they have to handle in the course of their business activities. These he summarizes under the heading "muddling through," a term introduced in the fifties, which aptly describes much entrepreneurial activity, but which has not, however, been used much in the literature. Muddling through, in Trulsson's interpretation, implies that business decisions are seen as serial responses to changing

circumstances, rather than as products of a grand design, a continuous process of comparing alternatives and acting upon them. At the same time, Trulsson is careful to point out that the strategies presented are not analytical constructs or ideal types, but rather actual strategies thought out and followed by the persons he met and interviewed in Tanzania, on the basis of their analysis of their situation.

This approach excludes facile reduction of empirical material to fit preconceived categories. Rather, establishing the variety of ways in which entrepreneurs solve their problems even in a single region is one of the points of the thesis. This leads to a complex and often delightful presentation of stories about running a factory, about careers, about contacts, about family responsibilities, which all add up to a fascinating account of the vagaries of entrepreneurship. However, these stories acquire much of their meaning when they are combined with Trulsson's analysis of the extremely uncertain business conditions which prevailed in Tanzania when he gathered his data in 1994. An etatist government structure was crumbling, largely as a consequence of the failure of the state monopoly of trade which instituted in the sixties, and based on a model provided by colonialism. The strict regulation of economic life which had accompanied this regime was dissolving as was the bureaucracy built around it, as well as the quasi-socialist rhetoric with which it had been justified. The majority of entrepreneurs interviewed by Trulsson had indeed been trained for work in this bureaucracy, started their careers there, and then they had left it. However, they retained intimate knowledge of how bureaucracy works which was quite helpful in their ventures. They knew when to bribe, when to evade regulations and when to comply with the official rules. They did not just receive assistance from abroad through local government agencies, they were, in Trulsson's words, able to obtain it for themselves. In this way, they could both reduce the risk of getting into trouble with the authorities and cope with the risks they could not avoid.

Other strategic moves are equally marked by this concern with uncertainty, which looms large in Tanzania where the only certainty is that nothing works as intended for very long. Most entrepreneurs followed a strategy of vertical integration, for example, which is unusual in small companies such as these. Most entrepreneurs faced the moral imperative and practical necessity of catering for their extended families amidst economic turmoil, and devised imaginative ways of doing so by helping them establish own ventures, for example, rather than just putting them on their payrolls. Most entrepreneurs supplemented their sources of essential inputs somehow, for example by buying diesel generators in order to be prepared for the day, which would come sooner or later, that the power supply went down. Most entrepreneurs had several different ventures, rather than focusing on one product

line, a form of hedging which has also been observed in other studies.

In so many ways, this is a wonderful book. However, it shares some of the problems which commonly afflict doctoral theses. It is rather long, 374 pages and some of the theoretical discussions and background material in the beginning seem redundant. We meet the entrepreneurs who are the focus of the study first on page 103, a little late in the game. The discussion at the end adds little to what has already been said in the respective chapters. Here the opportunity could have been used to compare the findings systematically with other studies, which could have given the whole exercise a sharper critical edge towards earlier literature in related areas. Now criticism appears mostly as brief comments interspersed with other material throughout the book, mainly in the early chapters. Summarizing and systematizing these observations is a task which remains to be done. This should be awaited with interest because with his thesis, Trulsson has built a solid platform from which he can address central issues in entrepreneurship and development research in the future.

ARNI SVERRISSON
Sociologiska institutionen
Stockholms universitet